

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

7 /1 (Bahar 2020): 49-71

CİBRİL'İN MAHİYETİYLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation About Cibrîl's Nature

Haydar GÜNGÖR

Dr. Eğitimci, Millî Eğitim Bakanlığı. e-mail: haydargungor20@hotmail.com Orcid No: 0000-0002-9561-0535.

Hakemler / Referees:

Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZ / Ankara H. Bayram Veli Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Dr. Öğt. Üyesi Macit DEMİRER / Bolu AİBÜ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 20 Nisan / April 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 04 Mayıs / May 2020
Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / July 2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 1
Sayfa / Pages: 49-71

Atıf / Cite as: Güngör, Haydar. Cibrîl'in Mahiyetiyle İlgili Bir Değerlendirme. [An Evaluation About Cibrîl's Nature]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Pamukkale University Journal of Divinity Faculty*. 7/1 (2020): 49-71.

Doi: <https://doi.org/10.17859/pauifd.723869>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (1), 2020: 49-71

CİBRİL'İN MAHİYETİYLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME*

Haydar GÜNGÖR**

Öz

Cibrîl, (a.s.) Yüce Allah'ın vahyini Peygamberlere ulaştırmasından dolayı Kur'an'ın yanı sıra diğer kutsal kitaplarda da zikredilmektedir. Ayrıca onun mahiyeti ile ilgili bilgiler ve sûretine ilişkin metinler hem Tevrat'ta hem de İncil'de zikredilmektedir. Kur'an'da da onun vasıflarını anlatan pek çok ayet bulunmaktadır. Hadis kaynaklarında istisnasız her konuda onunla ilgili bir rivayete rastlamamız mümkündür. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in ve ashâbının onu ne şekilde gördüğü ile alakalı rivayetlerden yola çıkarak bir Cibrîl tavsifi yapmaya çalıştık. Nitekim rivayetlerde onun bazen bir melek, bazen ashâbın tanımadığı bir yabancı, bazen de Dihyetu'l-Kelbî adındaki bir sahâbiye benzer bir sûrette görüldüğü nakledilmektedir.

Anahtar kelimeler: Cibrîl, sûret, altı yüz kanat, kimsenin tanımadığı, Dihyetu'l-Kelbî.

An Evaluation About Cibrîl's Nature

Abstrack

Cibrîl, (a.s.) Almighty God's revelation in the Qur'an as well as other holy books are also due to deliver to the Prophet mentioned. In addition, the information about his nature and the texts related to his word are mentioned both in the Torah and the Bible. There are many verses in the Qur'an that describe his characteristics. In the hadith sources, it is possible to come across a narrative about it on every subject without exception. In this study, we tried to reveal a form of Cibrîl based on the narratives about how the Prophet and his companions saw him. As a matter of fact, it is reported in the narrations that he sometimes appears in a process similar to an angel, sometimes a stranger whom the companions do not know, and sometimes a companion named Dihyetu'l-Kelbi.

Keywords: Cibrîl, form, six hundred wings, nobody knows, Dihyetu'l-Kelbî.

STRUCTURED ABSTRACT

Divine religions reached people, and an angel conveyed the messages received from Allah to people to people via chosen ones and the chosen persons conveys it to common people. Although the angel who provides this communication between God and the chosen people is referred with different names, in general it is called Cibrîl. In the Christian world, Cibrîl / Gabriel is considered the ruler of the angels and their superiors. When we look at Islamic sources, it is stated that the word is in Hebrew, it is composed of the word "gebr" and the word "il / el" and it means "good slave". Another meaning of the word is "Abdullah", that is "the servant/ slave of Allah". In Islamic sources, the word generally appears in the form of Cibrîl, although it can sometimes take the form of Cebrâîl and sometimes Cibrâîl.

* Bu çalışma "*Hadislerde Cibrîl*" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Dr. Eğitimci, Millî Eğitim Bakanlığı. e-mail: haydargungor20@hotmail.com Orcid No: 0000-0002-9561-0535.

The word Cibrîl is mentioned in the Quran in the form of Cibrîl only in two verses in the surah al-Baqarah. However, He is called in many verses with names such as Rûh, Rûhu'l-Kuds, Rûhu'l-Emîn and Rasul. In these verses, it is reported that he was as strong as he was, but also he was complete and his body has an imposing appearance. It is stated that he is a respected and reliable messenger in the sight of Allah and he is in a different position from other angels.

While these basic features and attributes of Jibrîl are mentioned in the Qur'an, there are many narrations in the hadith, history, and the books of the siyer. First of all, during stay at the house of Halime, foster-mother of the Prophet, he appears in the narrative of the extraordinary event that happened to the Prophet. As described in the narration, the occurrence of the incident is that Cibrîl and Mîkâil (two birds) approached Muhammed, laid him on his back, then took his heart out, threw the blood clot in it, and washed with zemzem and put it back. However, the narration seems problematic, both in text and attribution. Therefore, we can say that the first encounter of the Prophet with Cibrîl was during the landing of Alak. The fear and anxiety of the Prophet is due to the fact that he saw it for the first time and in its original form. As a matter of fact, in the verse, it is told that he saw him clearly on the horizon, while in the narrations it is described that he saw him twice in his original form. It is reported that when the Prophet saw Cibrîl in its original form, he had six hundred wings. This acceptance is based on two narrations. However, one of these narrations is considered as an excess, especially since the expressions with the number do not have similar narrations. The other one is a "mevkuf" narration that means the word of Companions.

Not only did Cibrîl descend to the earth in its original form, but also in human form. Even the Prophets companions saw him in this state. The best example for this is the hadith known as the " Cibrîl Hadith". In this hadith, the companions describe him as a well-dressed, black-haired, beautiful-faced and fragrant person with a white-colored outfit. In some narratives about the same event, it is stated that the person who came was Dihyetu'l-Kelbî, but this seems to be a ravi's. Because the Companions stated that they did not know the person who came.

Apart from this incident, some of the companions say that they saw Cibrîl in a similar manner to Dihyetu'l-Kelbi. As a matter of fact, they thought it was Dihyetu'l-Kelbî. Among these mainly these, we see Aisha. She tells that during the war with Banu Kurayza, Cibrîl came to the house of the Prophet in the form of Dihye and said to the Prophet, "Let's go to war to Banu Kurayza." It is reported that Harise b. Numan and Umme Salama also saw Cibrîl in the form of Dihye. In the sources, it is stated that the face and beard of Cibrîl was similar to Dihyetu'l-Kelbi.

As a result, the Prophet and his companions saw him in three different forms. First, only the Prophet saw him in his angelic form. Second, in a human form that people living in Madinah do not know. A third form is in the Dihyetu'l-Kelbî form who is companions living in Madinah with white skin, beard and a proper physique. Despite the fact that in some narratives it is stated that "he came in the form of an unknown person" the narrators converted the narration into the form "Dihyetu'l-Kelbi"

Keywords: Cibrîl, form, six hundred wings, nobody knows, Dihyetu'l-Kelbî.

GİRİŞ

İlahi dinlerin insanlara ulaşması, bir meleğin Allah'dan aldığı mesajları yine insanlar arasından seçilen kişilere iletmesi ve seçilen kişinin de onu insanlara iletmesiyle olmuştur. Allah ile seçilen kişiler arasındaki bu iletişimi sağlayan meleği değişik isimlerle adlandırılrsa da genel ismiyle Cibrîl'dir. Nitekim metin dili İbranice olan Tevrat'ta גבריאל (Cibrîl),¹ İngilizce olan İncil'de ise Gabriel şeklinde yer

¹ Tevrat'ta geçen ifade şöyledir: "Ben Daniel, gördüğüm rüyanın ne anlama geldiğini çözmeye çalışırken, insana benzer biri karşımda durdu. Bir insan sesinin Ulay

almaktadır.² Hristiyan dünyasında Gabriel "Tanrı'nın adamı veya Tanrı'nın kahramanı" manasına gelmekte ve onlara göre "meleklerin yöneticisi ve onların üstü" olarak kabul edilmektedir.³

İslamî kaynaklara baktığımızda ise kelimenin İbranice olduğunu, "gebr" kelimesiyle "il/el" kelimesinin bileşiminden meydana geldiğini ve manasının ise "İyi kul" olduğunu görmekteyiz.⁴ el-Ahfeş (ö. 215/830) kelimenin "Cebrâîl, Cebraîl, Cebrâîl, Cebril, Cibrâîl ve Cibrîl, şeklinde kullanımlarının bulunduğunu belirtirken⁵ Taberî (ö. 310/923) Hicazlıların bu kelimeyi "Cibrîl" şeklinde kullandıklarını zikretmektedir.⁶ Kurtubî de (ö. 671/1273) sözcüğün acem (yabancı) olduğunu belirttikten sonra çekiminin bulunmadığını zikretmekte, ayrıca kelimenin "جَبْر /Cebr veya جَبْر /Cibr" şeklinde telaffuz edildiğini belirtmektedir.⁷ Son olarak İbn Manzûr (ö. 711/1311) yukarıdaki açıklamalara ilaveten kelimenin Cibrîn şeklinde kullanıldığını kaydetmektedir.⁸

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde kelime "جَبْريل /Cibrîl" şeklinde yer almaktadır. Kelimenin anlamı konusunda ise İbn Abbas'a ait olduğu zikredilen rivayette "جَبْر /Cibr'in, Allah, ئيل / il'in ise kul" olduğu belirtilmektedir.⁹ Böylelikle kelimenin manası "Abdullah" yani Allah'ın kulu manasına gelmektedir.¹⁰ İstisnaî olarak bu kelime bazı rivayetlerde Cebrâîl veya Cibrâîl şeklinde geçmekte ise de bu şekildeki kullanımının çok az olduğunu söylememiz mümkündür. Örneğin Muslim'de bu kelime elli dört kez جَبْريل /Cibrîl şeklinde yer alırken sadece bir rivayette "جَبْرانيل /Cebrâîl" şeklinde geçmektedir.¹¹

Kanalı'ndan, "Ey Cebraîl, rüyamın ne anlama geldiğini şuna açıkla" diye seslendiğini duydum. Cebraîl durduğum yere yaklaşınca korkudan yere yığıldım. Bana, "Ey insanoğlu!" dedi, "Bu görümün sonla ilgili olduğunu anla." O benimle konuşurken, yüzükoyun yere uzanmış, derin bir uykuya dalmışım. Dokunup beni ayağa kaldırdı." Bk. Daniel, 8/15-18.

² Luka, 1/19, 26.

³ R. Birch Hoyle. "Spirit of God" *Encyclopedia of the Religion and Ethics*. Edited by: James Hasting, (New York: Charles Scribner's Sons, 1915), 11/784.

⁴ Fahrüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb*. (Beyrut: Dâru'l-Fikr: 1401/1981), 3/212.

⁵ Bk. Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmud Karâa. (Kahire:Mektebetu'l-Hâncî, 1990), 1/146.

⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 2/294.

⁷ Kurtubî, Ebû Abdilleh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. (Beyrut:Muessetu'r-Risâle, 2006) 2/265.

⁸ Bk. İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut:Dâru's-Sadr, ty.), 2/99.

⁹ Bk.Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 2/296; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Riyad:Mektebetu Taybe, 1418/1997), 1/339.

¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 2/296; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Sâmi Muhammed es-Selâme, (Riyad: Dâru't-Taybe, 1997), 1/339.

¹¹ Müslim, Ebul-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd b. Abdalbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâu'-Turâs ts.), "Salâtu'l-Müsâfirîn", 26, (hadis no: 200). Ayrıca kelimenin farklı kullanışı ile ilgili olarak Bk. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b.

1. Kur'an'a göre Cibrîl

Cibrîl kelimesinin Kur'an-Kerim'deki kullanımının جبريل /Cibrîl şeklinde olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu kelime, Kur'an'da sadece Bakara sûresinde geçmekte¹² fakat Rûh, Rûhu'l-Kuds, Rûhu'l-Emîn ve Resûl gibi adlarla diğer ayetlerde de yer almaktadır.¹³ Bu ayetlerde onun nasıl bir varlık olduğu ile alakalı bilgiler de bulunmaktadır. Örneğin onunla ilgili bir ayette "علمه شديد القوي /Ona (Hz. Peygamber'e), çetin kuvvetlere sahip ve güçlü olan Cibrîl öğretmiştir." buyrulmaktadır.¹⁴ Ayette Cibrîl için kullanılan "شديد القوي /Şedîdu'l-Kuvâ" tabirine İbn Manzûr (ö. 711/1311) "celâdet ve şiddet sahibi" şeklinde mana verirken¹⁵ Taberî, (ö. 310/923) "bütün kuvvetleri kendisinde toplayan" anlamına geldiğini zikretmektedir.¹⁶ Fahrüddin er-Râzî de (ö. 606/1210) bu kavramı "hem bilgisi hem de yapması (ameli) güçlü olandır" şeklinde izah etmektedir.¹⁷

Ayetin devamında Cibrîl'in başka bir özelliği daha zikredilmektedir. Allah Teâlâ bu defa da onun hakkında "ذو مرة /Zû Mirra" ifadesini kullanmaktadır. Böylece ayetin manası "Ona (Hz. Peygamber'e) "علمه شديد القوي ذو مرة" "Şedîdu'l-Kuvâ ve Zû Mirra olan öğretti" şeklinde olmaktadır.¹⁸ Taberî, "ذو مرة" kelimesini "ذو منظر حسن" "güzel görünümlü, sağlam, sıhhatli, hastalıklardan uzak bir vücuda sahip birisi manasına geldiğini zikretmektedir.¹⁹ Fahrüddin er-Râzî ise, aklen ve bedenen kâmil ve heybetli bir görünüme sahip, yaratılış itibarıyla da güzel olan şekilde açılmaktadır.²⁰ Ayetin devamında da "وهو بالأفق الأعلى /O, ufkun en yüce noktasındayken (asıl şekliyle) doğruldu" ifadesi yer almaktadır ki²¹ bazıları ayetteki "استوي /İstivâ" kelimesine dayanarak²² istivâ edenin Allah olduğunu söyleseler de genel görüşün Cibrîl olduğu yönündedir.²³ Ayetteki huve /هو zamirinin Cibrîl'i işaret ettiği, Cibrîl'in Allah'ın yarattığı şekilde doğrulduğu ve Hz. Peygamber'in de onu bu hal üzere gördüğü anlatılmaktadır.²⁴ Fahrüddin er-Râzî, "ثم دني فتدلي" "Sonra yaklaştı ve sarktı"²⁵ ayeti hakkında ise Hz. Peygamber'in Cibrîl'i doğu tarafındaki ufuktan Allah'ın yarattığı hal

İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, (Beyrut:Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "Hudûd", 18, (hadis no: 1567); İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sunen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, (by.: Dâru İhyâu Kutubi'l-Arabiyye, ty.), "Tahâre", 58, (hadis no: 462).

¹² Bakara, 2/97, 98.

¹³ Kur'an'da Cibrîl kelimesi yerine Ruh kelimesi de kullanılmaktadır. Bk. Meâric, 70/4; Nebe, 78/38; Kadir, 97/4; Rûhu'l-Kuds kelimesi için bk. Bakara, 2/ 87, Mâide, 4/110; Rûhu'l-Emîn kelimesi için bk. Şuarâ, 26/192-195; Resûl kelimesinin için bk. Meryem, 19/19.

¹⁴ Necm, 53/5.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/338.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyî'l-Kur'ân*, 22/ 9

¹⁷ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/284.

¹⁸ Necm, 53/5-6.

¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyî'l-Kur'ân*, 22/11.

²⁰ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/285.

²¹ Necm, 53, 6-7.

²² "Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden Rahmân'dır. Bunu bir bilene sor." Bk. Furkan, 25/59.

²³ Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 20/11.

²⁴ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/285.

²⁵ Necm, 53/8.

üzere kanatları açık bir vaziyette iken gördüğünü ve ona yaklaştığını zikretmektedir.²⁶

Tekvir sûresinde ise Cibrîl'in özellikleri şöyle sıralanmaktadır: “*إنه لقول رسول كريم. / O Kur'an gerçekten değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, bir elçinin sözüdür. Orada o saygın ve güvenilirdir.*”²⁷ Bu ayette Cibrîl'in güçlü, Allah katında itibarlı, meleklerce kendisine itaat edilen ve güvenilir bir melek olduğu belirtilmektedir. Yine başka bir ayette “*Ruh (Cibrîl) ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün*”²⁸ şeklinde Cibrîl'i diğer meleklerden ayırarak ayrıca zikretmesi onun Allah katında durumunun farklı olduğunu göstermektedir. Müfessirlerde bu ayetten yola çıkarak Cibrîl'in meleklerin en büyüğü olduğunu belirtmektedirler.²⁹

Zikrettiğimiz ayetlerden yola çıkarak Kur'an Cibrîl'i güçlü, itibarlı, kendisine itaat edilen ve güvenilir bir elçi olarak tasvir etmektedir.

2. Rivayetlerde Cibrîl

Kur'an'da Cibrîl'in temel özellik ve sıfatları belirtilirken hadis, tarih ve siyer kitaplarında da onunla ilgili pek çok rivayet bulunmaktadır. Rivayetleri kronolojik olarak ele aldığımızda Cibrîl kelimesiyle ilgili metinler ilk defa Hz. Peygamber'in sütanesi olan Halime'nin evinde kalırken başına gelen olağanüstü hâdisenin anlatımında karşımıza çıkmaktadır. Rivayetlerde hâdisenin meydana gelişi Cibrîl ve Mîkâil'in (iki kuşun) Hz. Muhammed'e yaklaşıp onu sırtüstü yatırmaları sonra da kalbini çıkarıp içerisindeki kan pıhtısını atmaları ve zemzem ile kalbini yıkayıp tekrar yerine koymaları şeklindedir.³⁰ Rivayet hem sened hem de metin açısından problemlili görünmektedir. Rivayetin senedinde meçhul, metruku'l-hadis ve zayıf kimselerden rivayette bulunmakla eleştirilen Bakıyye b. Velîd bulunmaktadır.³¹ Rivayeti metin

²⁶ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 28/286.

²⁷ Tekvir, 81/19-21.

²⁸ Nebe, 78/38.

²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyî'l-Kur'ân*, 24/47; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 22/30; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 31/25.

³⁰ Dârimî'de yer alan rivayet şöyledir: “Hz. Peygamber'in ashâbından olan bir adam Hz. Peygamber'e “Ya Resûlallah bu (peygamberlik) işi nasıl başladı?” diye sordu. Hz. Peygamber: Benî Sa'd yurdunda sütannemde iken ben ve oğlu ile beraber koyun otlatmaya gittik. Yanımıza azık almayı unutunca kardeşime “Bize annemizden azık getir” dedim. Kardeşim ayrılınca koyunların yanında beklemeye başladım. O sırada kartala benzeyen iki beyaz kuş bana doğru yöneldi. Onlardan biri arkadaşına “Bu o mudur? dedi. O da “Evet” cevabını verdi. Sonra bana doğru koşup, beni yakaladılar ve sırt üstü yatırdılar. Karnımı yarıp kalbimi çıkarıp yarıdılar. Sonra kalbimden iki damla siyah kan (kan pıhtısı) çıkardılar. Biri arkadaşına “kar suyu getir” dedi ve onunla karnımı yıkadı. Sonra “Buzlu/Soğuk su getir” dedi ve onunla da kalbimi yıkadı. Sonra “sekînet (huzur) getir” dedi ve onu kalbime koydu. Sonra “dik” dedi. Diğer dikti ve sonra peygamberlik mührü ile mühürledi. Sonra biri diğerine “onu bir kefeye, ümmetinden bin kişiyi diğer kefeye koy” dedi ve ansızın o bin kişiyi bana bakarken buldum. İçlerinden biri “ümmetin tamamı bir kefeye konulsa yine diğer taraf ağır gelir” dedi. Sonra o ikisi beni bırakıp gitti. ...” Bk. Dârim, Ebû Abdillâh b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Huseyn Selîm Esed, (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000), “Mukaddime”, 3, (hadis no: 13); Ahmed b. Hanbel, 39:195, (hadis no: 17648).

³¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kubrâ*, (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 2001), 9/ 474; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn minel-Muhaddisîn*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, (Mısır:Dâru's-Samî'i, Mısır, 1420/2000),

yönünden eleştiren Muhammed Ebû Zehrâ konuyla ilgili rivayetlerde kabulü zor olan noktaların bulunduğunu belirtirken³² Bünyamin Erul da “Her doğan çocuğun İslam fıtrâtı üzerine doğduğu ve dolayısıyla bütün çocuklar günahsız addedildiğine göre o yaştaki, hangi çocuğun kalbinde şeytanın nasibi olduğundan söz edilebilir?” diyerek günahsız bir çocuğa böyle bir operasyonun gereksiz olduğunu düşünmektedir.³³ Rivayet hakkında yapılan bu değerlendirmelerden dolayı Hz. Peygamber’in Cibrîl’le ilk karşılaşmasının Alak sûresinin ilk ayetlerinin inişi esnasında olması daha muhtemel görünmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Cibrîl lafzını, ilk defa Hira mağarasında vahyin gelişini anlatan rivayetlerde görmekteyiz. Bu hâdisenin anlatıldığı metinlerde Hz. Peygamber’in Cibrîl’i görünce korkudan kalbinin hızlı hızlı attığı daha sonra da koşarak eve gittiği ve kendisini örtmelerini istediği ifade edilmektedir.³⁴ Hz. Peygamber’in bu korku ve telaşı onu ilk defa ve aslî sûretinde görmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ayette onu apaçık ufukta gördüğü bildirilirken³⁵ rivayetlerde de aslî sûretinde iki kez gördüğü ve bunlardan birinin de ilk vahyin gelişini esnasında olduğu belirtilmektedir.³⁶

2.1. Cibrîl’in altı yüz kanadının olması

Meleklerin kanatlarının olması Kur’ânî bir gerçektir. Nitekim Yüce Allah onların ikişer, üçer ve dörder kanatlı birer varlık olduklarını bildirmektedir.³⁷ Cibrîl’in melek olması hasebiyle kanatlarının olması da normal bir durumdur. Ancak onun kanatlarının olup olmadığı ile ilgili ayet bulunmamakla birlikte bazı rivayetlerde altı yüz kanadının olduğu ifade edilmektedir. Tirmizî de (ö. 279/892) yer alan uzun bir rivayetin son kısmında Hz. Peygamber’in Cibrîl’i Ciyâd/Ecyad³⁸ da altı yüz kanadıyla ufku kaplamış olarak gördüğü nakledilmektedir.³⁹ Aynı rivayetin Muslim de (ö.

1/229; Mizzi, Ebu’l-Haccâc Yûsuf b. Abdurramân el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâ’ir-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf, (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1992, 4/197; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, thk. Abdullah Muhsin et-Turkî, (Kahire:Merkezu Hıcr Li’l-Buhusi ve’d-Dirâseti’l-Arabî ve’l-İslâmiyye, 2008), 1/473.

³² Muhammed Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehra, *Hâtemu’n-Nebiyîn*, (Katar: Nâşir, Halife b. Hammad es-Sânî, 1400), 1/153-154.

³³ Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber’in Risalet Öncesi Dönemine Farklı Bir Yaklaşım”, (Ankara: Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) -Özel Sayısı-, 2003), 39.

³⁴ Rivayet için bkz: Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, (Kâhire: el-Mektebetu’s-Selefiyye, 1400), Bedu’l-vahy, 1, (hadis no: 3); Buhârî, “Tefsîr”, 96, (hadis no: 4953); Buhârî, “Ta’bîr”, 1, (hadis no: 6982).

³⁵ Tekvir, 81/23; Necm, 53/13.

³⁶ Buhârî, “Tefsîr, Necm 1” (hadis no: 4855); Müslim, “İmân”, 77, (hadis no: 177); Tirmizî, “Tefsîr, En’am sûresi”, 7, (hadis no: 3068); Ahmed b. Hanbel, 43/ 133, 165.

³⁷ Fâtır, 35/1; Meâric, 70/4.

³⁸ İbnu’l-Esîr, Hz. Âişe’nin rivayetinde geçen “جيد/Ciyâd” kelimesinin Mekke yakınlarında “اجيد /Ecyâd dağı olduğunu, halkın günlük kullanımda baştaki hemzeyi hafzederek “جيد/Ciyâd” şeklinde söylediklerini belirtmektedir. Bk. İbnu’l-Esîr, Mecdu’d-Dîn Mübârek Ebû’s-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tabbâhî ve Tahir Ahmed ez-Zâvî, (by.:Mektebetu’l-İslâmiyye, 1383/1963), 1/27; Mubârekfûrî, Ebu’l-Ulâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm, el-Mubârekfûrî, *Tuhvetu’l-Ahvezî bi Şerh-i Câmi’-t-Tirmizî*, (by.:Dâru’l-Fikr, ts.), 9/168.

³⁹ Tirmizî rivayeti Âmir b. Şerâhil eş-Şa’bî’den (ö. 104/722) nakletmektedir: “İbn Abbâs, Arafatta Ka’b el-Ahbâr (ö. 32/652) ile karşılaştı ve ona “Muhammed Rabbini iki kere

261/875) yer alan versiyonunda ise yukarıda zikrettiğimiz bilgi bulunmamakla birlikte rivayette Hz. Peygamber'in Cibrîl'i yeryüzüne inerken bütün azametiyle yer ile gök arasını kaplamış olarak gördüğü geçmektedir.⁴⁰ Hz. Peygamber'in Cibrîl'in Ciyâd/Ecyad diye isimlendirilen mevkide altı yüz kanadıyla ufku kaplamış olarak gördüğünün anlatıldığı kısım Tirmizî'nin sadece bu rivayetinde yer almakta, diğer kaynaklarda ise böyle bir bilgi bulunmamaktadır.⁴¹ Hatta Tirmizî aynı rivayeti başka bir yerde tekrar etmekte ve bu bilgi o rivayette de yer almamaktadır.⁴² Rivayetin isnad zincirine baktığımızda Hz. Âişe (ö. 58/678) > Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63/683) > Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî (ö. 104/722) > Mucâlid b. Sa'd el-Hemdânî'den (ö. 144/761) oluştuğunu görmekteyiz. "Ciyâd/Ecyad da altı yüz kanadıyla ufku kaplamıştı" cümlesinin bulunmadığı rivayetlerin isnad zincirleri ise Hz. Âişe (ö. 58/678) > Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63/683) > Âmir b. Şerâhil eş-Şa'bî (ö. 104/722) > Dâvud b. Ebî Hind (Dînâr)'dan (ö. 139/756) meydana gelmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin ortak râvileri Hz. Âişe, Mesrûk ve eş-Şa'bî'dir. Daha sonra rivayetler ikiye ayrılmakta biri Mucâlid b. Sa'd el-Hemdânî ile devam ederken diğeri Dâvud b. Ebî Hind ile devam etmektedir. Ziyadenin olduğu rivayetin isnad zincirinde Mucâlid b. Sa'd el-Hemdânî bulunmaktadır. Nitekim Tirmizî de Mucâlid b. Sa'd el-Hemdânî kanalıyla gelen rivayette ziyadenin olduğunu kabul etmekte ve Dâvud b. Ebî Hind tarîkiyle gelen

gördü" dedi. Ka'b öyle tekbir getirdi ki sesi dağlarda yankılandı. Daha sonra İbn Abbâs, Ka'b'a "Biz Benî Hâşimîz" deyince Ka'b da "Allah, kendisini görme ve konuşma konusunda Hz. Muhammed ile Hz. Musâ arasında taksim etti. Musâ Rabbiyle iki defa konuştu. Muhammed'de Rabbinin iki defa gördü." dedi. Mesrûk b. el-Ecda' (ö. 63/683) hâdiseyi Hz. Âişe'nin yanına girince "Hz. Muhammed Rabbinin gördü mü?" diye sordu. Hz. Âişe "Öyle bir şey dedin ki tüylerim diken gibi oldu" dedi. Mesrûk daha sonra "Andolsun O Rabbinin en büyük alametlerinden olanı gördü" (Necm, 53/18) ayetini okudu. Hz. Âişe "Yanlış tefsir ederek nereye gidiyorsun! O gördüğü Cibrîl'di. Kim Muhammed Rabbinin gördü, emredilen bir şeyi gizledi derse ona en büyük iftirayı atmıştır dedi ve Lokman, 53/34 ayetini okudu. Daha sonra "O Cibrîl'i iki defa gördü; biri Sidretu'l-Muntehâ'da diğeri ise altıyüz kanadıyla ufku kaplamış bir şekilde Ciyad'da. Bk. Tirmizî, "Tefsîr", 53, (hadis no: 3278).

⁴⁰ Muslim'in rivayeti şöyledir: Şa'bî, Mesrûk'un şöyle dediğini rivayet etti: "Hz. Âişe'nin yanında yaslanmış bir vaziyette oturuyordum. Hz. Âişe bana "Ey Ebâ Âişe (Mesrûk'un künyesidir) üç şey vardır ki bunlardan birini söyleyen Allah'a en büyük iftirayı yapmış olur." Ben yaslanmış vaziyetteydim hemen doğruldum ve "Ey Mu'minlerin annesi bana izin verir misin? Allah'a yemin olsun ki Allah Teâla "Andolsun ki onu apaçık ufukta görmüştür." (Tekvir, 81/23), "Andolsun, onu bir diğer inişte de görmüştü." (Necm, 53/13) buyurmadı mı?" dedim. Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle dedi: "Bu ümmetten Resulullah'a bu meseleyi ilk soran benim. Rasulallah şöyle buyurdu: "O görülen Cibrîl'di. Ben Cibrîl'i kendi yaratıldığı sûrette iki defa gördüm. Onu gökten inerken ve yaratılışının azametiyle gök ile yer arasını kaplamış olarak görmüştüm." Hz. Âişe devamında "Sen Allah Teâla'nın "Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder. O en ince şeyleri bilir ve her şeyden haberdardır. (En'am, 7/103) ve "Herhangi bir beşer ile Allah'ın konuşması ancak vahiy ile yahut perde arkasından ya da bir elçi gönderip, izni ile dilediğini vahyetmesi şeklinde olabilir. Muhakkak ki O çok yücedir, engin hikmet sahibidir. (Şûra, 51/51) ayetlerini okudu ve ..." Bk. Müslim, İmân, 77, (hadis no: 177).

⁴¹ Buhârî, "Tefsîr, Necm" 1, (hadis no:4855); Ahmed b. Hanbel, 40/275; 43/133; 43/165; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, (Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2001), "Tefsîr", 53, (hadis no: 11468).

⁴² Tirmizî, "Tefsîr, En'am" 7, (hadis no: 3068).

rivayetin Mucâlid b. Sa'd el-Hemdânî'ye göre daha kısa olduğunu ifade etmektedir.⁴³ İbn Hacer de (ö. 852 /1448) rivayetteki " في جياذ له ست مائة جناح قد سد الأفق /Ciyâd/Ecyad da altı yüz kanadıyla ufku kaplamıştı" kısmının Mucâlid b. Sa'îd el-Hemdânî'nin ziyadesi olduğunu belirtmektedir.⁴⁴ Diğer şârihler ise rivayetlerdeki metin farklılıklarını incelemekten ziyade rivayette de tartışılan Hz. Peygamber'in miracta Allah'ı görüp-görmediği meselesine odaklandıklarını görmekteyiz.⁴⁵ Aslında bu rivayetlerin karşılaştırılması makalenin kapsamı dışında olmakla birlikte kısaca bu iki râvi (Dâvûd b. Ebî Hind ve Mucâlid b. Sa'd el-Hemdânî) hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinin ne söylediklerine baktığımızda Dâvûd b. Ebî Hind'in Mucâlid b. Sa'îd el-Hemdânî'ye göre durumunun daha iyi olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim Dâvûd b. Ebî Hind hakkında sika ve mutkîn olduğu zikredilirken⁴⁶ Mucâlid b. Sa'îd el-Hemdânî (ö. 144/761) hakkında ise hafızasının zayıf olduğu ve rivayetlerinin hüccet olamayacağı şeklinde ifadeler bulunmaktadır.⁴⁷ Nitekim Nâsirüddin el-Elbânî de (ö.1419/1999) Mucâlid b. Sa'îd el-Hemdânî'nin yer aldığı rivayeti zayıf olarak değerlendirmektedir.⁴⁸

Cibrîl'in altı yüz kanadının bulunduğunu ifade eden nakil sadece Hz. Âişe'den gelmemekte İbn Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) da benzer bir nakil bulunmaktadır. Bu nakilde de Hz. Peygamber'in Sidretü'l-Muntehâ'da Cibrîl'i altı yüz kanatlı olarak gördüğü ifade edilmektedir. Rivayet, Ebû İshâk eş-Şeybânî (ö. 138/756) tarafından nakledilmektedir. Ebû İshâk eş-Şeybânî, Zirr b. Hubeyş'e (ö. 82/701) Necm sûresi 8-11. ayetlerini⁴⁹ sorduğunda kendisine İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in Cibrîl'i Sidretü'l-Muntehâ'da altı yüz kanatlı olarak gördüğünü nakletmektedir.⁵⁰ Buhârî'de

⁴³ Tirmizî, 5/316.

⁴⁴ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Riyad: Dâru't-Taybe, 2005), 10/645. İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-Vellevî, *Bahru'l-Muhîtu's-Seccâcu fî Şerhi Sahîhi'l-İmâm-ı Müslim b. Haccâc*, (Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1426/2005), 5: 34.

⁴⁵ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyî'd-Dîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, (by.: Mûsiatu Kurtubâ, 1994), 3/13; Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 8/442; 9/162; Mûsâ Şâhin Lâşin, *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi Müslim*, (Beyrut: Dâru'ş-Şurûf, 1423/2002), 1/573.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-Kubrâ*, 9/254; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, (Haydarâbâd: Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmanî, 2010), 3/ 231; İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953), 3/411.

⁴⁷ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-Kubrâ*, 8: 468; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbu'd-Duafâi's-Sağîr*, thk. Muhammed İbrahim Zâyed, (by.: Dâru'l-Meârif, 1406/1986), 1/116; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitteti ve Hâşiyetuhu*, thk. Burhaneddîn Ebû'l-Vefâ el-Acemî, (Cidde:Dâru'l-Kıbleti's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, 1992), 2/239; İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/361; İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *Kâmil fî'd-Duafâi'r-Ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavvid, (Beyrut: Kitâbu'l-İlmiyye, 1997), 8/168.

⁴⁸ Elbânî, Muhammed, Nâsirud'-Dîn el-Elbânî, *Daifu Suneni't-Tirmizî*, (Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2000/1420), 353.

⁴⁹ "Sonra Cibrîl, O'na yaklaştı da iki yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini ilettiler. Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı." (Necm, 53, 8-11).

⁵⁰ " أبو إسحاق الشيباني قال: سألت زر بن حبيش عن قوله تعالى فكان قاب قوسين أو أدنى. فأوحى إلي عبده ما أوحى. " قال حدثنا ابن مسعود: أنه رأى جبريل له ستمائة جناح. " Bk. Buhârî, "Bedu'l-Halk", 7, (hadis no: 3232).

yer alan bu rivayetin isnadı şöyledir: Abdullah b. Mes'ûd > Zirr b. Hubeys > Ebû İshâk eş-Şeybânî > Ebû Avâne > Kuteybe b. Sa'd'dir. Rivayetteki râvilerin cerh ve ta'dîl durumlarına baktığımızda onların sika oldukları görülmektedir.⁵¹ Bu rivayet aynı isnadla diğer hadis kaynaklarında da yer almakta ve Hz. Peygamber'in Cibrîl'i Sidretü'l-Muntehâ'da altı yüz kanadıyla gördüğü ifade edilmektedir.⁵² Ancak Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Musned*'inde yer alan benzer bir rivayetin sonunda Cibrîl'in kanatları ile ilgili ilave ifadeler bulunmaktadır. Bu rivayette Hz. Peygamber'in Cibrîl'i Sidretü'l-Muntehâ'da altı yüz kanatlı olarak gördükten sonra kanatlarından beyaz (inci) ve kırmızı (yakut) renkli ışıkların saçıldığı bildirilmektedir.⁵³ Rivayetteki metin farklılığı senedinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Zira Ahmed b. Hanbel'in isnad zincirinde Zirr b. Hubeys'den sonra Ebû İshâk eş-Şeybânî yerine Âsım b. Behdele (ö. 127/745) gelmektedir.⁵⁴ Âsım b. Behdele hakkında cerh ve ta'dîl imamlarından İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sikât*'ında ismini zikretse de⁵⁵ diğer âlimler hafızasının zayıflığından dolayı onu cerh etmişlerdir. Nitekim İbn Sa'd, rivayetlerinde hata yaptığını,⁵⁶ İclî, (ö. 261/875) Zirr b. Hubeys ve Ebû Vâil'den naklettiği hadisler konusunda ulemânın ihtilaf ettiğini,⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, (ö. 327/938) "sûu'l-hıfz" olduğunu söylemektedir.⁵⁸ Zehebî de (ö. 748/1348) *Dârekutnî*'nin Âsım b. Behdele

⁵¹ Zirr b. Hubeys (ö. 82/701) hakkında bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 8/225; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3: 447; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 622; Ebû İshâk eş-Şeybânî (Süleyman b. Fîrûz eş-Şeybânî) (ö.138/756) hakkında bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 8: 464; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4: 135; Zehebî, *Tehzîbu Tehzîbu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, thk. Guneym Abbâs, Eymân Selâme, (Kâhire:el-Fârûku'l-Hadîs li't-Tab'a ve'n-Neşr, 1420/2004), 1: 53; Ebû Avâne (Vaddâh b. Abdullah el-Vâsıtî) (ö. 176/792) hakkında bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 9: 288; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 8:181; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9: 40; İclî, Ahmed Abdullah b. Sâlih Ebî'l-Hasan el-İclî, *Târîhu's-Sikât bi tertîbî Nureddîn b. Ali b. Ebî Bekr Süleyman el-Heysemî*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984, 468; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/349; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Haydarâbad: Dâiratu'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1325), 11/116; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/349; Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855) için bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 7/195; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/140; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, (b.y.: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1983), 9/20; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, (Haydarâbad: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1958), 2/446; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/195.

⁵² Buhari, "Tefsîr,Necm", 1, (hadis no: 4856-4857); Müslim, "İman", 77, (hadis no: 280); Tirmizî, "Tefsîr", 53 (hadis no: 3277); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvut el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Musned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî, (Mısır: Dâru'l-Hıcr, 1999), 279; İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, thk. Adil b. Yusuf, Ahmed Fureyd el-Mezîdî, (Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.), 1/238.

⁵³ Rivayette geçen ifade şöyledir: *بينتثر من ريشه التهاويل الدر والياقوت / Kanatlarından beyaz (inci) ve kırmızı (yakut) renkte ışıklar dökülüyordu/saçılıyordu.* Bk. Ahmed b. Hanbel, 6/ 294; 7/31.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel'in isnad zinciri Abdullah b. Mes'ûd > Zirr b. Hubeys > Âsım b. Behdele > Hammad b. Seleme > Affan b. Osman'dan oluşmaktadır. Bk. Ahmed b. Hanbel, 7/ 31. Âsım b. Behdele'den gelen bu rivayet, Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inin farklı yerlerinde yer aldığı gibi Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sunen-i Kubrâ*'sında ve Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) *Musned*'inde ve sonraki dönemlerde yazılan pek çok eserde de görmemiz mümkündür. Bk. Ahmed b. Hanbel, 7/404; 6/294; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, "Tefsîr", 53, (hadis no: 11478); Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Musennî et-Temîmî, *el-Musned*, thk. Huseyn Selîm Esed, (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1989), 8/409.

⁵⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 7/256.

⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 8/438.

⁵⁷ İclî, *Târîhu's-Sikât*, 1/239.

⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/340.

hakkında hafızasının zayıf olduğunu söylediğini zikretmektedir.⁵⁹ İbn Hacer de rivayetteki bu fazlalığın Âsım'ın ziyadesi olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Hadis usulu kitaplarında zayıf bir râvinin, sika râvilerin rivayetlerine aykırı olarak yapmış oldukları ziyadenin hükmü ile ilgili olarak o rivayetin kabul edilemeyeceği bildirilmektedir.⁶¹

Cibrîl'in kanatlarıyla ilgili olarak bir diğer rivayette yine İbn Mes'ûd'dan nakledilmekte ve Hz. Peygamber'in Cibrîl'i yeşil refref halinde ufku kaplamış olarak gördüğü anlatılmaktadır.⁶² Rivayette geçen "رفرف/Refref" kelimesi Kur'ânî bir kelime olmakla birlikte⁶³ ince ipekten yapılmış örtü, yaygı, elbise ve yatak anlamlarına geldiği gibi "kuşun kanadını açmış hali" manasına da gelmektedir.⁶⁴ Nitekim İbn Kuteybe (ö. 276/889) kelimenin pek çok anlamının yanında "kuşun ağacın dalına konmak için alçaldığı hali" manasının da bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁵ İbn Hacer de (ö. 852/1449) bu manayı tercih ederek rivayeti Hz. Peygamber'in Cibrîl'i kanatlarını açmış bir şekilde ufku kaplamış olarak gördüğü şekilde anlamaktadır.⁶⁶ Ali el-Kârî de (ö. 1014/1605) Cibrîl'in Sidretü'l-Muntehâda'ki halini kuşların inerkenki süzülme haline benzetmektedir.⁶⁷

Sonuç olarak, Hz. Âişe ve İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayetlerde Hz. Peygamber'in Cibrîl'i iki defa farklı mekânlarda aslî sûretinde gördüğü bildirilmektedir. O'nun (s.a.v.) Cibrîl'in melek olması hasebiyle kanatlarıyla birlikte görmesi tabiidir.⁶⁸

⁵⁹ Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bucâvî, (Beyrut:Daru'l-Meârif, 1963), 2/357.

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/645.

⁶¹ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî Mustâlâhi Ehli'l-Eser*, thk: Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî, (Medine: Mektebetu'l-Melik Fahd, 1429/2008), 473; Talat Koçyiğit, *Hadis İstihlâları*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 46, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980), 478; Salih Karacabey, "Farklı Açılardan Hadiste Ziyâde Meselesi", T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Cilt 12/ 1: 114.

⁶² Buhârî, "Bedu'l-Halk", 7, (hadis no: 3233); Buhari, "Tefsîr, Necm", 1, (hadis no: 4858); İbn Ebî Şeybe, *Musned*, 1/241.

⁶³ Bu ayette cennete girenlerin "yeşil yastıklara ve güzel yaygılara yaslanacakları" bildirilmektedir. Bk. Rahman, 55/76.

⁶⁴ Bk. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Garîbu'l-Hadîs*, thk: Abdullah el-Cebûrî, (Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1977), 2/235; Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Ebû'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed, (by.: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 2009), 1/273; İbnü'l- Esîr, *en-Nihaye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, 2/1654; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 9/125; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/645.

⁶⁵ İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, 2/236.

⁶⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/646

⁶⁷ Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nureddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbih*, thk. Cemâl Aytenî, (Beyrut:Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 10/334.

⁶⁸ "جاعل الملائكة رسولا أولي أجنحة مثنى وثلاث ورباع" /Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikiye, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O, yaratmada dilediğini artırır. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter. (Fâtır, 35/1)

Kanatlarının sayısıyla ilgili olarak da Cibrîl'in altı yüz kanadının bulunduğu dair görüşün genel olarak kabul görmüştür.⁶⁹ Fakat bu görüşün dayanmış olduğu iki rivayetten biri Hz. Âişe'den nakledilen rivayettir ki o rivayette yer alan rakamın yer aldığı cümlelerin ziyade olduğunu, diğer rivayetin ise İbn Mes'ud'dan nakledilen rivayet mevkuf bir rivayet olduğunu söylememiz mümkündür. Ayrıca altı yüz rakamı yerine Cibrîl'in beş yüz kanadının olduğunu ifade eden rivayet de bulunmaktadır. Nitekim Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826-27) tefsirinde Cibrîl'in beş yüz kanatlı olduğu nakledilmektedir.⁷⁰ Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1210) de kanat sayısını zikretmeksizin Cibrîl'in kanatlarını açarak ufku kaplamış bir halde yeryüzüne indiğini belirtmektedir.⁷¹ Konuyla ilgili diğer bir örnekte Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (204/819)'nin ve İshak b. Râhûye'nin (ö. 238/853) *Musned*'lerinde yer alan ve Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelişinin anlatıldığı rivayette Cibrîl'in iki kanadından bahsedilmekte, kanatlarından birisinin doğu tarafını, diğerinin batı tarafını doldurmuş bir şekilde yeryüzüne indiği anlatılmaktadır.⁷² Yine İbn Kuteybe de (ö. 276/889) *Te'vîlu'l-Muhtelifî'l-Hadis* adlı eserinde Cibrîl'in iki kanadından bahsederek kanatlarından birinin doğu tarafını diğerinin ise batı tarafını kapladığını zikretmektedir.⁷³ Suyûtî'nin (ö. 911/1505) ise bu rivayetleri birleştirme çabası içerisinde olduğunu görmekteyiz. Nitekim O Cibrîl'in Hz. Peygamber'e altı yüz kanatlı olarak geldiğini, bunlardan sadece iki tanesinin ufku doldurduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Son söz olarak Hz. Peygamber'in ilk vahyin gelişi esnasında ve Sidretü'l-Muntehâ'da meleştiği aslı sûretinde görmüş fakat onun kanatlarını sayacak durumda olduğunu düşünmemizin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Bu nedenle de bu rakamı kesretten kinaye olarak Cibrîl'in kanatlarının çokluğuna delalet ettiği şeklinde anlamalıyız.

2. 2. Cibrîl'in insan sûretinde görünmesi

Rivayetlerde Cibrîl'in Hz. Peygamber'e asli sûretinin yanında insan şeklinde görüldüğü ve Hz. Peygamber ile bir insan gibi konuştuğu zikredilmektedir. Nitekim Hz. Âişe'nin vahyin geliş şekillerini anlattığı rivayetinde vahyin bazen çan sesi şeklinde geldiğini bazen de meleştiğin insan sûretinde gelerek Hz. Peygamber ile konuştuğunu ifade etmektedir.⁷⁵

⁶⁹ Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl*, (Riyad:Dâru Taybe, 1409), 6/411; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 17/341; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, 6/532.

⁷⁰ Abdurrezzâk, Abdurrezzâk Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî'es-San'ânî el-Himyârî, *et-Tefsîr*, thk. Muhammed Abduh, (Beyrut:Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 3/400.

⁷¹ Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/286.

⁷² Bk. Ebû Dâvut Tayâlisî, *el-Musned*, 3/125; İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Musned*, thk:Abdûlgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî, (Medine: Mektebetu'l-Îmân, 1412/1991), 3/971.

⁷³ Bk. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu'l-Muhtelifî'l-Hadis*, thk: Muhammed Muhyiddîn el-Esfar, (Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1419/1999), 197.

⁷⁴ Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *Sunen-i Nesâi bi Şerhi Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyetu'n-Nedvi*, Rakamlandırma: Abdufettâh Ebû Gudde, (Halep: Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, ty.), 4/109.

⁷⁵ Bk. Buhârî, "Bedü'l-Vahy", 2, (hadis no: 2); Buhârî, "Bedül'l-Halk", 6 (hadis no: 3215); Müslim, "Fadâil", 87, (hadis no: 87); Tirmizî, "Menâkıb", 15, (hadis no: 3634); Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*,

Cibrîl'in yeryüzüne insan sûretinde indiğinde sadece Hz. Peygamber görmemiş bazen onu ashâb da görmüştür. Bu duruma en iyi örnek "Cibrîl hadisi" dir. Ashab, Cibrîl'in insan sûretine girerek mescide gelmesi ve Hz. Peygamber'e iman, islam, ihsan ve kıyametin zamanıyla ilgili sorular sormasına şahitlik etmiştir. Bu hâdiseye şahit olanlar arasında Hz. Ömer (ö. 23/644),⁷⁶ oğlu Abdullah (ö. 73/693),⁷⁷ Ebû Hureyre (ö. 58/678),⁷⁸ Ebu Zer (ö. 32/653),⁷⁹ ve İbn Abbas (ö. 68/687-88) bulunmaktadır.⁸⁰ Fakat bu hâdiseyi nakleden sahâbîlerin hepsi gelen kişiyi görmekle birlikte açık bir şekilde tarifini yapmamış veya çok kısa tanımlamalarla geçiştirmişlerdir. Nitekim İbn Abbas⁸¹ ve Ebû Hureyre'den gelen nakiller böyledir.⁸² Ama gelen kişiyi ayrıntısıyla tarif eden sahâbîler de bulunmaktadır. Bunların başında Hz. Ömer gelmektedir. İbn Ömer'in babası Hz. Ömer'den naklettiği rivayette Hz. Ömer'in, Cibrîl'i "*Elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, üzerinde yolculuk izi bulunmayan ve bizden kimsenin tanımadığı bir adam ...*" şeklinde tarif ettiğini görmekteyiz.⁸³ Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Musned*'inde yer alan tarif ise biraz daha farklı olup "*Birbirini tamamlayan iki beyaz elbise giyen, saç-başı düzgün bir kişi*" şeklindedir.⁸⁴ Yine oğlu İbn Ömer de Cibrîl'i "*Güzel yüzlü, güzel kokulu ve iyi giyimli bir adam*" şeklinde tanımlamaktadır.⁸⁵ Konuyla ilgili Ebû Hureyre ve Ebû Zer'den gelen uzun bir nakilde ise gelen kişi "*Kimsenin tanımadığı çok güzel yüzlü, güzel kokan ve elbisesinde hiçbir kir izi bulunmayan, bir yabancı*" olarak tarif edilmektedir.⁸⁶ Ayrıca başka bir rivayette ise gelen kişinin "*sahâbeden hiçbir kimseye benzemediği*" ifade edilmektedir.⁸⁷

Benzer bazı rivayetlerde rivayetin baş tarafında gelen kişinin ayrıntılı bir tarifi yapılırken rivayetin sonunda gelenin Dihyetü'l-Kelbî olduğunun belirtilmesi dikkat

thk. Muhammed Fuâd b. Abdalbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâu'-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), "Kur'an", 7, (hadis no: 7); Ahmed b. Hanbel, 42/183,

⁷⁶ Müslim, "İmân", 1, (hadis no: 1); Ebû Dâvûd, "Sünne", 1, (hadis no: 4695).

⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, "İmân", 6, (hadis no: 30429).

⁷⁸ Buhârî, "İmân", 37, (hadis no: 50); "Tefsîr", 31, (hadis no: 4777); Müslim, "İmân", 5, (hadis no: 5); Ahmed b. Hanbel, 15: 304.

⁷⁹ İbn Râhûye, *el-Musned*, 1/209; Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Bahrü'z-Zehhâr (Musned)*, thk. Mahfuzu'r-Rahmân Zeynullah, (Medine: Mektebetü'l-Ulûm, 1409/1988), 9/419; Nesâî, "İman", 6, (hadis no: 4991).

⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, 28/403.

⁸¹ İbn Abbas'dan gelen nakilde "Resûlullah otuyordu sonra da Cibrîl geldi. ..." şeklindedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, 28/403.

⁸² Ebu Hureyre'den gelen nakil de şöyledir: "كان النبي بارزا يروما للناس فأتاه جبريل / Hz. Peygamber, insanlarla beraber iken Cibrîl geldi" Bk. Buhârî, "İmân", 37, (hadis no: 50); Buhârî, "Tefsîr", 31, (hadis no: 4777); Müslim, "İmân", 5, (hadis no: 5); Ahmed b. Hanbel, 15: 304.

⁸³ Müslim, "İmân", 1, (hadis no: 1); Ebû Dâvûd, "Sünne", 1, (hadis no: 4695).

⁸⁴ Bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Musned*, 1/24.

⁸⁵ Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, "İmân", 6, (hadis no: 30429).

⁸⁶ "كنا جلوسا ورسول الله يجيئ في مجلسه إذا رجل أحسن الناس وجها وأطيب الناس ريحا ونقي الناس ثوبا كأن ثيابه لم يصبها دنس حتى سلم في طرف السباط "

"Resûlullah ile oturuyorken güzel yüzlü ve güzel kokulu bir adam geldi. Elbisesinde hiç kir bulaşmamış gibiydi. Rasûlullah (s.a.v)'a insanların oturduğu tarafından yaklaşarak selam verdi. ..." Bk. İbn Râhûye, *el-Musned*, 1/209; Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 9/419; Nesâî, "İman" 6, (hadis no: 4991).

⁸⁷ " أن النبي بينما جالس في مجلس فيه أصحابه جاءه جبريل في غير صورة يحسبه رجلا من المسلمين. فسلم عليه." Hz. Peygamber ve içerisinde ashâbında bulunduğu meclisde otururken Cibrîl, Müslümanlardan olduğu zannedilen fakat kimseye benzemeyen bir adamın bir sûretinde geldi ve selam verdi. ... Bk. Ahmed b. Hanbel, 28/400.

çekicidir. Bu durumu isnadında Ebû Zer ve Ebû Hureyre'nin yer aldığı rivayette görmemiz mümkündür. Nitekim rivayet, "İnsanların en güzel yüzlüsü ve en güzel kokanı ve tertemiz kıyafetli bir adam Hz. Peygamber'in meclisine yöneldi" cümlesiyle başlarken rivayetin sonunda gelen kişinin Dihyetu'l-Kelbî olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸ Rivayetin sonunda gelen kişinin Dihyetu'l-Kelbî olduğunun ifade edilmesi şüphyle karşılanması gereken bir durumdur. Çünkü Dihyetu'l-Kelbî'nin sahâbîler arasında tanınan ve bilinen bir kimse olması hasebiyle rivayetin başında gelen kişi hakkında uzun tariflerin yapılmaması gerekirdi. Nitekim rivayetteki bu çelişkiyi gören Bekir Tatlı, bu durumu rivayetin senedinde yer alan Cerir b. Abdulhamid'e bağlamaktadır.⁸⁹ Zaten Hz. Ömer'den nakledilen rivayette de gelen kimsenin orada bulunanlar tarafından tanınmadığı ifade edilmekte ve rivayetin sonunda da Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e "Ya Ömer soru soran kimsenin kim olduğunu biliyor musun?" şeklindeki sorusuna Hz. Ömer'in "Allah ve Resûlu daha iyi bilir" şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir.⁹⁰

Bu rivayetlerden çıkan sonucu özetlersek gelen kişi yani Cibrîl, sahâbe tarafından tanınmayan, üzerinde beyaz renkli bir kıyafet bulunan,⁹¹ iyi giyimli, siyah saçlı, güzel yüzlü ve güzel kokan bir kişi olarak tarif etmemiz mümkün görünmektedir. Şunu da ilave etmemiz gerekir ki Hz. Ömer'in gelen kişiyi bu şekilde tarif etmesinden onun Dihyetu'l-Kelbî olmadığını anlamaktayız.

Yukarıda zikrettiğimiz sahâbîlerin dışında Cibrîl'i insan sûretinde gören başka sahâbîler de bulunmaktadır. Örneğin hadis kaynaklarında Hârise b. Nu'man'ın ve İbn Abbâs'ın Cibrîl'i gördükleriyle ilgili nakiller yer almaktadır. Bunlardan Hârise b. Nu'man'ın⁹² Cibrîl'i mescidde ve Benî Kurayza günü gördüğü ifade edilmektedir.

⁸⁸ Bk. Nesâî, "İman", 6, (hadis no: 4991). Benzer ifadeler İbn Râhûye ve Bezzâr'ın *Musned*'lerinde yer alan rivayetlerde de mevcuttur. Bk. İbn Râhûye, *el-Musned*, 1/209; Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 9/419.

⁸⁹ Bekir Tatlı, *Cibrîl Hadisi ve İslam Düşüncesindeki Yansımaları*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, , 2015), 110. Cerir b. Abdulhamid hakkında el-Bâcî, sağlam bir râvi olmakla birlikte bazı rivayetlerde ihtilât ettiğini zikretmektedir. Bk. Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-Tecrih limen Harrace lehu Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Ahmed Lubzâr, (by.: el-Memleketu'l-Arabiyye Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1991), 1/460. Fakat diğer cerh ve ta'dil ulemâsı onun sika olduğunu belirtmektedirler. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 9/384; İclî, *Târihu's-Sikât*, 1/96; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/505; İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, 6/145.

⁹⁰ "هل تدري من السائل؟ قلت: والله ورسوله أعلم. قال: فإنه جبريل عليه السلام أتاكم ليعلمكم أمر دينكم" Bk. Ebû Dâvûd, "Sünne", 17, (hadis no: 4690); Tirmizi, "İmân", 4, (hadis no: 2610); Nesâî, "İmân", 5, (hadis no: 4990).

⁹¹ Hüseyin Akyüz, beyaz rengin maddi ve manevi temizlik, rahmet, iyilik, tevazu, alçakgönüllülük, güzellik, hayır, hidayet, saflık gibi anlamlara işaret ettiğini bu nedenle de Cibrîl'in rengi olduğunu belirtmektedir. Bk. Hüseyin Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili", (Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41, 2014), 378.

⁹² Hârise b. Nu'man, Medine'nin Neccar oğullarından olup Hz. Peygamber ile Bedir savaşı dâhil olmak üzere bütün savaşlara katılmış, özellikle Huneyn gazvesinde ordunun dağıldığı anda Hz. Peygamber'in etrafında kalan az sayıdaki kimselerden olduğu zikredilmiştir. Ölüm tarihi ihtilâflı olmakla beraber Muâviye dönemine yetiştiği hicri 41'den sonra vefat ettiği belirtilmiştir. Vâkîdî, *el-Megâzi*, thk. Marsden Jones, (Londra:Oxford Üniversitesi Yayınları, 1965), 1/155; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 1: 204; 3/452; Buhârî, *Târihu'l Kebîr*, 3/93; İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali

Rivayetlerde Hârise b. Nu'mân'ın Cibrîl'i meşicidde Hz. Peygamber ile bir sedir üzerinde oturlarken gördüğü daha sonra onlara selam verdiği Cibrîl'in de ona karşılık verdiği anlatılmaktadır.⁹³

Yine Hârise b. Nu'mân'dan nakledilen başka bir rivayette Cibrîl'i iki kez gördüğü bildirilmektedir. Bunlardan birincisinin Benî Kurayza seferi esnasında Dihyetu'l-Kelbî'ye benzer bir sûrette, diğçerinin ise Huneyn dönüşü meşicidin önünde Hz. Peygamber ile konuşurken gördüğü ifade edilmektedir.⁹⁴ Zikredilen rivayette meşicidin önünde gördüğünde bir tarifde bulunmazken Benî Kurayza seferi esnasında saç ve sakalından dolayı Dihyetu'l-Kelbî'ye benzettiğini söylemektedir.⁹⁵

İbn Abbas'ın da babası Abbas ile birlikte Hz. Peygamber'i ziyaret etmeleri esnasında Cibrîl'i gördüğü söylenmektedir.⁹⁶ Ahmed b. Hanbel'in *Fadâilu's-Sahâbe* adlı eserinde İbn Abbas'ın Cibrîl'i iki defa gördüğüne dair bir rivayet yer almaktadır.⁹⁷ Fakat bu nakillerde de Cibrîl'in şemâilini ifade eden bir lafız bulunmamaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Cibrîl sınırlı sayıda da olsa Medine sokaklarına bir yabancı sûretinde inmiş ve ashâb onu görmüştür. Onların tariflerine

Muhammed el-Bicâvî, *Dâru'l-Cil*, Beyrut, 1402/1992, 1/308; İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Usdu'l-Gâbe fî ma'rifeti's-Sahâbe*, (Dâru'l-Fikr, 6 cilt, Beyrut, 1989), 1/ 417; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, 25/602; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Abdullah Muhsin et-Turkî, (Kahire:Merkezu Hıcr Li'l-Buhusi ve'd-Dirâseti'l-Arabî ve'l-İslâmiyye, 2008), 2/ 427.

⁹³ Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) eserinde naklettiği rivayet şöyledir: "Cibrîl'i, Hz. Peygamber'i ile birlikte sedirde oturlarken yanlarına uğradım ve selam verdim. Sonra ayrıldım. Geri döndüğümde Hz. Peygamber bana "Yanımda olan kişiyi gördün mü?" diye sordu. Ben de "evet" dedim. Hz. Peygamber de "O Cibrîl'di. Senin selamına karşılık verdi." dedi. Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, "Câmi" (hadis no: 20545), 11/ 282; Ahmed b. Hanbel, 39/82.

⁹⁴ Vâkıdî, *el-Megâzî*, 901; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 3: 452.

⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, "Megâzî", 27, (hadis no: 36796); İshâk b. Râhûye, *Musned*, 2/544; Ahmed b. Hanbel, 42/28; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 3: 391; İbn Balabân, Ebu'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısrî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd, (Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1408/1988), 15/ 498.

⁹⁶ İbn Abbas'ın Cibrîl'i gördüğünü ifade ettiği diğçer bir rivayette şöyledir: "Babamla birlikte Resûlullah'a uğradık. O birisiyle sessizce konuşuyordu. Babamı çevirip oradan ayrıldık. Babam "Oğlum amcaoğlunu gördün mü ki beni çevirdin" dedi. Ben "Babacığım Resûlullah'ın yanında bir adam var onunla sessizce konuşuyor" dedim. Daha sonra tekrar Resûlullah'a uğradığımızda babam "Ya Resûlallah, Abdullah fısıltı halinde birisiyle konuştuğunuzu söyledi. Yanınızda birisi mi vardı?" dedi. Hz. Peygamber "Abdullah sen onu gördün mü?" dedi. Ben "evet" dedim. Hz. Peygamber "O Cibrîl'di. Onunla ilgileniyordum." buyurdu. Bk. Ahmed b. Hanbel, 4/417; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, 4/ 427; Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abd b. Humeyd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî), *Muntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, (Riyad: Dâru'l-Bulunsıyye, 1423/2002), 1/ 527.

⁹⁷ İbn Abbas "رأيت جبريل مرتين ودعا لي رسول الله ان يأتيني الحكمة مرتين" /Cibrîl'i iki defa gördüm. Resûlullah bana hikmetin verilmesi için de iki defa dua etti." rivayeti Ahmed b. Hanbel'in *Fadâilu's-Sahâbe adlı* eserinde yer almaktadır. Bk. Ahmed b. Hanbel *Kitâbu Fadâilu's-Sahâbe*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, (Mekke:Câmiatu Ummu'l-Kurrâ, 1983/1403), 2/ 972; Bezzâr, *el-Bahrû'z-Zehhâr*, 11/180; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 6/321.

göre Cibrîl, üzerinde beyaz renkli bir kıyafet bulunan, iyi giyimli, siyah saçlı, güzel yüzlü ve güzel kokan biridir.

2.3. Cibrîl'in Dihyetu'l-Kelbî sûretinde görülmesi

Cibrîl'in yeryüzüne insan sûretinde inmesinden bahsettiğimizde Dihyetu'l-Kelbî'den de bahsetmeliyiz. Nitekim bazı sahâbîler onu gördüklerinde Dihyetu'l-Kelbî zannetmişlerdir. Hz. Âişe'nin ve Ummu Seleme'nin Cibrîl'i Dihyetu'l-Kelbî sûretinde veya ona benzer bir sûrette gördüklerinin anlatıldığı rivayetler hadis kaynaklarında yer almaktadır.

Hz. Âişe, Cibrîl'i Hz. Peygamber'e gelip de ona Benî Kurayza'ya doğru sefere çıkması için emir verdiği esnada gördüğünü söylemektedir.⁹⁸ Bu nakil, pek çok hadis,⁹⁹ tarih¹⁰⁰ ve sîret¹⁰¹ kitaplarında bulunmaktadır. Hadis kaynaklarında Hz. Âişe'nin Cibrîl'i gördüğüyle ilgili rivayet "*Cibrîl geldi*" cümlesiyle başlamakta, onun Cibrîl olduğunu nasıl bildiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰² Her ne kadar rivayet "*Cibrîl geldi* şeklinde başlamakta ise de hâdisenin devamını anlatan cümlelerde ancak insanın yapabileceği fiillerden bahsetmesi –üzerindeki tozları silmek gibi- Cibrîl'in insan sûretinde geldiğini söylememizi mümkün kılmaktadır.

Siyer ve tarih kitaplarında hâdise biraz daha farklı anlatılmamakta ise de Hz. Âişe'nin gelen kişiyi Dihyetu'l-Kelbî zannettiği açıkça ifade edilmektedir. Örneğin İbn İshâk'ın (ö.151/768) *es-Sîre*'sinde hâdiseye ilgili olarak Hz. Âişe'nin şu sözleri yer almaktadır: "*Sanki Resûllah'ı Cibrîl'in yüzündeki tozları silerken görür gibiyim. Resûlullah'a "O Dihyetu'l-Kelbî değil mi?" dedim. O da "Hayır O Cibrîl'di." buyurdu.*"¹⁰³ Bu lafızlardan Hz. Âişe'nin gelen kişiyi Dihyetu'l-Kelbî zannettiği anlaşılmaktadır. İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*'ında da Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'i başında beyaz sarık bulunan Dihyetu'l-Kelbî ile konuşurken gördüğü, daha sonra Hz. Peygamber'in gelen

⁹⁸ Buhârî'nin kitabında yer alan rivayet şöyledir: "Resûlullah Hendek günü eve dönüp, silahını bırakıp yıkanmaya başladığında Cibrîl, başındaki tozları silker bir halde geldi ve Hz. Peygamber'e "Silahı niçin bıraktın! Vallahi ben henüz silahı bırakmadım." dedi. Hz. Peygamber: "Nereye" dedi. Cibrîl, Beni Kurayza'yı işaret ederek "İşte buraya" dedi. Hz. Âişe: "Hz. Peygamber de Beni Kurayza'ya doğru yola çıktı." Bk. Buhârî, "Cihad", 18, (hadis no.2813); "Megâzi", 30, (hadis no: 4117). Rivayet hakkında konuyla ilgili yapılan bir çalışmada rivayetin "sahih" olduğu sonucuna varılmaktadır. Bk. Osman Bilgen, *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri-Benî Kurayza Örneği-*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008, 188.

⁹⁹ Müslim, "Cihad", 22, (hadis no: 65); Ahmed b. Hanbel, 42/28.

¹⁰⁰ Vâkıdî, *el-Megâzi*, 2/497; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, 2/72.

¹⁰¹ İbn Hişam, Abdülmelik b. Hişam b. Eyyub el-Humeyrî, *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, (by.: Turâsu'l-İslâmi, ts.), 2/233.

¹⁰² Buhârî, "Cihad", 18, (hadis no.2813); Buhârî, "Megâzi", 30, (hadis no: 4117, 4122); Müslim, "Cihad", 65, (hadis no: 65); Ahmed b. Hanbel, 42/28.

¹⁰³ İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *es-Sîre*, thk. Ahmed Ferit el-Mezîdî, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004), 1/297. Sonraki dönemlerde yazılan zevâid türü eserlerdeki rivayetlerde gelen kişinin, Dihyetu'l-Kelbî sûretindeki Cibrîl olduğu belirtilmektedir. Bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Mustedrek ala's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), "Libas", (hadis no: 7412); Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.), 6/141; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, *Câmi' li Şuabi'l-İmân*, (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/ 2003), 8/ 292.

kişinin ona Cibrîl olduğunu söylediği nakledilmektedir.¹⁰⁴ Diğer kaynaklarda yer alan bilgileri İbn İshâk ve İbn Sa'd'daki konuyla ilgili rivayetlerle beraber değerlendirdiğimizde Hz. Âişe'nin gelen kişiyi önce Dihyetu'l-Kelbî zannettiği daha sonra Hz. Peygamber'den gelenin Cibrîl olduğunu öğrendiğini söylememiz mümkündür. Ayrıca Benî Kurayza seferi esnasında Hârise b. Nu'mân da Cibrîl'i Dihyetu'l-Kelbî'ye benzer sûrette gördüğünü söylemiştir.¹⁰⁵

Kaynaklarımızda Ummu Seleme'nin de Cibrîl'i Dihyetu'l-Kelbî sûretine benzer bir sûrette gördüğü ile alakalı bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayette Ummu Seleme Hz. Peygamber'i Cibrîl ile konuşurken gördüğü ve Hz. Peygamber'in ona "konuştuğum kimdi" diye sorduğunda ise o hiç düşünmeden "Dihye" diye cevap verdiği anlatılmaktadır.¹⁰⁶ İbn Ömer'in de "Cibrîl, Hz. Peygamber'e Dihye sûretinde gelirdi" şeklinde çok kısa bir rivayeti bulunmaktadır.¹⁰⁷ Fakat onun Cibrîl'i bu şekilde gördüğüne dair bir ifade bulunmamaktadır.

Bu nakillerden Cibrîl'in bazen Dihyetu'l-Kelbî'ye benzer bir sûrette yeryüzüne indiğini ve bu haliyle de bazı sahâbîlerin onu gördüğünü söylememiz mümkündür. O halde Dihyetu'l-Kelbî kimdir? ve nasıl birisidir ki Cibrîl yeryüzüne indiğinde Dihyetu'l-Kelbî'ye benzer bir sûrette inmiştir?

Kaynaklarda Dihyetu'l-Kelbî hakkında Medine'nin önde gelenlerinden varlıklı biri olduğu,¹⁰⁸ Hz. Peygamber'in onunla hediyeleştiği¹⁰⁹ ve onu başka bir ülkeye elçi olarak gönderdiği ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.¹¹⁰ Fakat onun fiziki yapısı hakkında çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte onun "cüsseli, beyaz tenli, sakallı ve düzgün bir

¹⁰⁴ Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4/234; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, (Kâhire:Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995), 8/343.

¹⁰⁵ Hârise b. Nu'mân: "Hz. Peygamber'in Benî Kurayza'ya gitmek için hazırlık yaptığı günde Cibrîl, bize Dihyetu'l-Kelbî sûretinde uğradı ve silahlarımızı almamızı emretti... demıştır. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 3/452; Vâkîdî, *el-Megâzi*, 901.

¹⁰⁶ Bk. Buhârî, "Menakıb", 25, hadis no: 3634; "Fadâilu'l-Kur'an", 1; Müslim, "Fadâilu's-Sahâbe", 100, hadis no: 4980; Bezzâr, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, 7: 55.

¹⁰⁷ Bk. Ahmed b. Hanbel, 10/102; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4/235; Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, thk. Abdurrahman Abdulcebbâr el-Feriyvâî, (Medine: Dâru'l-Medinetu'l-Munevvera, 1406/1986), 281.

¹⁰⁸ Dihyetu'l-Kelbî'nin tam ismi Dihye b. Halife b. Fervele b. Fadâle b. Zeyd b. Imru'l-Kays b. Hazrec el-Kelbî'dir. Adından da anlaşılacağı üzere Kelb kabilesine mensuptur. Bedir gazvesinden önce müslüman olduğu ve Cuma sûresinin 11. ayetinin sebebi nüzûlüne sebep olan kervanın da ona ait olduğu zikredilmektedir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4/234; İbnu'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, 2: 4; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, 3:381; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, 12/496; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/477; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 13/123.

¹⁰⁹ Dihyetu'l-Kelbî'nin Hz. Peygamber'e cübbe ve iki mest hediye ettiği, Allah Resûlu'nün de onları eskিয়েceye kadar giydiği nakledilmektedir. Bk. Tirmizî, "Libas", 30, (hadis no: 1769); İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, "Siyer", 143, (hadis no: 33446).

¹¹⁰ Dihyetu'l-Kelbî Allah Resûlu'nun mektubunu Rum Kayseri Herakliyus'a götürmek için yola çıkmış mektubu Busra ahalisinin büyüğüne teslim etmiştir. Konuyla ilgili pek çok bilgi hadis ve tarih kitabında yer almaktadır. Bk. Buhârî, "Tefsîr, Âl-i İmran sûresi", 4, (hadis no: 4553); Abdurrezzâk, *Musanef*, "Megazi", (hadis no: 9724), 5/344; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4/235; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çeviren: Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991), 1/333-350.

fiziğe sahip olduğu belirtilmektedir.¹¹¹ Cibrîl'in insan sûretinde geldiği zamanlarda özellikle yüzü ve sakalının Dihyetu'l-Kelbî'ye benzediği nakledilmektedir.¹¹² Bu anlatılanlardan Dihyetu'l-Kelbî'nin Hz. Peygamber döneminde genç yaşlarda olması gerekmektedir.¹¹³ Zira Onun hicri 2. yılda yapılan Bedir savaşına katılmadığı fakat ertesi yıl yapılan Uhud savaşına katıldığı hatta hicri 7. yılda fethedilen Hayber'e katılıp elde edilen ganimetten kendisine pay düştüğü kaynaklarda yer almaktadır.¹¹⁴ Vefatı hakkında da net bilgi bulunmamakla birlikte Muâviye döneminde (hicri 50'lili yıllarda) vefat ettiği belirtilmektedir.¹¹⁵

Sonuç olarak Cibrîl'in yeryüzüne Dihyetu'l-Kelbî'ye benzer bir sûrette inmesi Dihyetu'l-Kelbî'nin genç ve düzgün bir fiziğe sahip olmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Zira ayette de Hz. Meryem'e güzel (yakışıklı) bir insan şeklinde görüldüğü bildirilmektedir.¹¹⁶

SONUÇ

Cibrîl, bir vahiy meleği olması hasebiyle Hz. Peygamber ile devamlı iletişim halindedir. O, Yüce Allah'ın mesajlarını bazen aslî sûretinde getirdiği gibi bazen de insan sûretinde getirmektedir. Cibrîl'in insan formunda görüldüğüne ait bilgiler sadece İslam kaynaklarında olmayıp diğer iki ilahi dinin kutsal metinlerinde de yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Cibrîl'le ilgili diğer melekler hakkında olmayan ayrıntılar ve özellikler bulunmaktadır. Yüce Allah onu farklı isimler altında zikretmekte onun emîn (güvenilir) ve kuvvet sahibi olduğunu belirtmektedir.

Hadis kaynaklarına baktığımızda ise Cibrîl'i Hz. Peygamber ile iletişim halinde iken üç farklı formdadır. Bunlardan birincisi Allah'ın yarattığı form ki Hz. Peygamber onu bu haliyle iki kez görmüştür. O, bu halde iken ufku kaplamış bir şekildedir. Yine aslî sûretinde iken altı yüz kanadının olduğu nakledilmekte ise de bu rakamın onun kanatlarının çokluğuna işaret etmesi şeklinde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Cibrîl'in ikinci formu Medine'de yaşayanların tanımadığı bir insanın sûretidir. Onu bu haliyle pek çok sahâbî gördüğünü söylemekte bazıları ise onu ayrıntılı olarak tarif etmektedir. Cibrîl'in üçüncü bir formu da ashabdan Dihyetu'l-Kelbî formudur. Hz. Peygamber'in yakınında bulunan bazı Sahâbîler, onu Dihyetu'l-Kelbî şeklinde gördüklerini söylemektedirler. Bazen bu durum genellemeye vararak sahâbenin onu tanımadığı bir insan formunda gördüklerini söylemelerine rağmen zamanla bu rivayet, "Dihyetu'l-Kelbî sûretinde geldi" şekline dönüşmüştür.

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 3/391, 4/234; İbn Abdilber, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, (Beyrut:Dâru'l-Cil, 1402/1992), 1/461; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, 3/381. Heysemî, rivayeti Taberânî'den aldığını ifade etmekle beraber isnadda yer alan A'fir İbn Ma'dân'ın zayıf olduğunu belirtmektedir. Bk. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 9/378; Rivayet için bk. Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, 1/7

¹¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef "Megâzî"*, 27, (hadis no: 36796).

¹¹³ Ali Yardım, *"Dihye b. Halife"* md. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV yayınları, 1994), 9/294.

¹¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4: 234; İbnü'l-Esir, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, 2: 4; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, 3/381.

¹¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, 4/234; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, 3/383.

¹¹⁶ Meryem, 19/17. Ayrıca ayetin tefsiri için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Ayı'l-Kur'ân*, 15: 486; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 13/429.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humejd, Ebû Muhammed Abd b. Humejd b. Nasr el-Kissî (el-Keşşî). *el-Muntehab min Müsnedi Abd b. Humejd*. 2 cilt. Riyad: Dâru'l-Bulunsiyye, 1423/2002.
- Abdurrezzâk Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *et-Tefsîr*. Thk. Muhammed Abduh. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Musned*. Thk. Şuayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid. 50 cilt. Beyrut: Mussetu'r-Risâle, 1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Kitâbu Fadâilu's-Sahâbe*. Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Câmîatu Ummu'l-Kurrâ, Mekke, 1983/1403.
- Akyüz, Hüseyin. "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili". Erzurum: Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41/ 2014: 373-397.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nureddîn Alî b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtu'l-Mesâbîh*. Thk. Cemâl Aytenî. 12 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî. *Me'âlimu't-Tenzîl*. 8 cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1409.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Ata. 3. Bs. 11 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî. *el-Câmi' li Şuabi'l-İmân*. 14 cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1423/ 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî. *el-Bahrü'z-Zehhâr (Musned)*. Thk. Mahfuzu'r-Rahmân Zeynullah. 20 cilt. Medine: Mektebetu'l-Ulûm, 1409/1988
- Bilgen, Osman. *Tarihsel Bilgi Değeri Açısından Hadis Rivâyetleri-Benî Kurayza Örneği-*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2008.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmiu's-Sahîh*. Thk. M. Fuâd Abdulbâkî. 4 cilt. Kâhire: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1400.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Târîhu'l-Kebîr*. 8 cilt. Haydarâbâd:Dâiretu'l-Meârifî'l-Osmanî, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Kitâbu'd-Duafâi's-Sağîr*. Thk. Muhammed İbrahim Zâyed. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1406/1986.
- Dârimî, Ebû Abdillâh b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram ed-Dârimî. *es-Sunen*. Thk. Huseyn Selîm Esed. 4 cilt. Riyad:Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvut el-Cârûd et-Tayâlisî. *el-Musned*. Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. 4 cilt. Mısır: Dâru'l-Hıcr, 1999.

- Elbânî, Muhammed, Nâsirud'-Dîn el-Elbânî. *Daîfu Suneni't-Tirmizî*. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, 2000/1420.
- el-Ahveş, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşî. *Me'âni'l-Kur'ân*. Thk. Hudâ Mahmud Karâa. 2 cild. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1990.
- Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Half b. Sa'd b. Eyyub, b. Vâris el-Bâcî el-Endulûsî. *et-Ta'dîl ve't-Tecrih limen Harrace lehu Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*. Thk. Ahmed Lubzâr. 3 cilt. b.y.:el-Memleketu'l-Arabiyye Vuzâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 1991.
- Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Dönemine Farklı Bir Yaklaşım", Ankara: Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) -Özel Sayısı- 2. Baskı, 2003: 33-66.
- Fahrud-din er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebu'l-Fazl) Fahrud-dîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-Gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Iclî, Ahmed Abdullah b. Sâlih Ebi'l-Hasan el-Iclî. *Târîhu's-Sikât bi tertîbî Nureddîn b. Ali b. Ebî Bekr Süleyman el-Heysemî*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, , 1402/1992.
- İbn Adî, Ahmed Abdullah b. Adî el-Curcânî. *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl*. Thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd- Ali Muhammed Muavvid. 8 cilt. Beyrut: Kitâbu'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Balabân, Ebu'l-Hasen Emîr Alâüddîn Alî b. Balabân b. Abdillâh el-Mısırî. *İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. 18 cilt. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musned*. Thk. Adil b. Yusuf, Ahmed Fureyd el-Mezîdî. 2 cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Eser*. 7 cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Haydarâbad: Dâiratu'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1325,
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 16 cilt. Riyad:Dâru't-Taybe, 2005.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*. Thk. Abdullah Muhsin et-Turkî. 14 cilt. Kahire: Merkezi Hıcr Li'l-Buhûsi ve'd-Dirâseti'l-Arabî ve'l-İslâmiyye, 2008.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Nuzhetu'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî Mustalâhi Ehli'l-Eser*. Thk: Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî. 3. Bs. Medine: Mektebetu'l-Melik Fahd, 1429/2008.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *Kitâbu'l-Mecrûhîn minel-Muhaddisîn*. Thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefî. 2 cilt. Mısır: Dâru's-Samî'î, 1420/2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *Kitâbu's-Sikât*. b.y. Dâiratu'l-Meârifi'l-Osmaniyye, 1983.
- İbn Hişam, Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el-Humeyrî. *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. 2 cilt. b.y.: Turâsu'l-İslâmi, ts.
- İbn İshak, Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *es-Sîre*. Thk. Ahmed Ferit el-Mezîdî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*. Thk. Sâmî Muhammed es-Selâme. 8 cilt. Riyad: Dâru't-Taybe, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu'l-Muhtelifi'l-Hadis*. Thk. Muhammed Muhyiddîn el-Esfar. 2. Bs. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1419/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Garîbu'l-Hadîs*. Thk. Abdullah el-Cebûrî. 3 cilt. Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1977.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, ty.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sunen*, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 4 cilt. b.y.: Dâru İhyâu Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Râhûye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm b. Mahled et-Temîmî el-Hanzalî el-Mervezî. *el-Musned*. Thk: Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî. 4 cilt. Medine: Mektebetu'l-İmân, 1412/1991.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kubrâ*. 11 cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 2001.
- İbnu'l-Esîr, Mecdu'd-Dîn Mübârek Ebû's-Saâdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. Thk. Mahmûd Muhammed et-Tabbâhî ve Tahir Ahmed ez-Zâvî. 5 cilt, Riyad: Mektebetu'l-İslâmiyye, 1383/1963.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Usdu'l-Gâbe fî ma'rifeti's-Sahâbe*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1989.
- İtyûbî, Muhammed b. Ali b. Âdem b. Musa el-Vellevî. *el-Bahru'l-Muhîtu's-Seccâcu fî Şerhi Sahîhi'l-İmâm-ı Muslim b. Haccâc*. 24 cilt. Riyad: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1426/2005.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî. *Mustedrek ala's-Sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî. *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.
- Karacabey, Salih. "Farklı Açılardan Hadiste Ziyâde Meselesi" Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/1, (2003): 105-134.

- Kurtubî, Ebû Abdilleh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, 24 cilt. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2006.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis İstılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 46. Ankara Üniversitesi Basımevi. 1980.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. Thk. Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî, 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâu'-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985.
- Muhammed Hamidullah. *İslam Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. 5. Bs. 2 cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1991.
- Muhammed Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehra, *Hâtemu'n-Nebiyîn*, Katar: Nâşir, Halife b. Hammad es-Sânî, 2 cilt, 1400.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî. *Ta'zîmü Kadri's-Salât*. Thk. Abdurrahman Abdulcebbâr el-Feriyvâî. Medine: Dâru'l-Medinetu'l-Munevvera, 1406/1986.
- Mubârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm, el-Mubârekfûrî. *Tuhvetu'l-Ahvezî bi Şerh-i Câmi't-Tirmizî*. 10 cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Muslim, Ebul-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'ü's-s-Sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd b. Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâu'-Turâs. ts.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî. *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1992.
- Mûsâ Şâhin Lâşin. *Fethu'l-Mun'im Şerhu Sahîhi Müslim*. 10 cilt. Beyrut: Dârû's-Şurûf, 1423/2002.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân b. Şuayb en-Nesâî. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. 12 cilt Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 2001.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyî'd-Dîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. Haccâc*. 2. Bs. 18 cilt. b.y.: Mûsiatu Kurtubâ, 1994.
- R. Birch Hoyle, "Spirit of God" *Encyclopedia of the Religion and Ethics*, Edited by: James Hasting. 13 cilt. New York: Charles Scribner's Sons, 1915.
- Sıbt İbnü'l-Acemî, Ebü'l-Vefâ Sıbtu İbni'l-Acemî Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî. *Nihâyetu'l-İğtibât bi-men Rumiye mine'r-Ruvât bi'l-İhtilât*. Thk: Alâeddin Ali Rızâ. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Suyutî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî. *Sunen-i Nesâî bi Şerhi Celâleddîn es-Suyûtî ve Hâşiyetu'n-Nedvî*, Rakamlandırma: Abdufettâh Ebû Gudde. 9 cilt. Halep: Mektebetu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, ts.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî. *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Ebû'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed, b.y.: Mektebetu Nezâr Mustafa el-Bâz, 2009.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemu'l-Evsât*. 10 cilt. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, 1415/1995.

- Taberî, Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmulî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyî'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 26 cilt. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.
- Tatlı, Bekir. *Cibrîl Hadisi ve İslam Düşüncesindeki Yansımaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî. *el-Câmiu'l-Kebîr*. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî. *el-Megâzî*. Thk. Marsden Jones, 2 cilt, Londra: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1965.
- Yardım, Ali. "Dihye b. Halife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 294. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetun fî'l-Kutubi's-Sitteti ve Hâşiyetuhu*, thk. Burhaneddîn Ebû'l-Vefâ el-Acemî. 2 cilt Cidde: Dâru'l-Kıbleti's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*. Thk. Ali Muhammed el-Bucâvî, 4 cilt. Beyrut: Daru'l-Meârif, 1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Tezkiretu'l-Huffâz*. 3.Bs. 4 cilt. Haydarâbâd: Dâiratu'l-Meârifî'l-Osmaniyye, 1958.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Tehzîbu Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. Thk. Guneym Abbâs, Eymân Selâme. 11 cilt. Kâhire: el-Fâruku'l-Hadîs li't-Tab'a ve'n-Neşr, 1420/2004.